

Budapest 1885. április 13. – Budapest 1971. június 4.

Apja egy időben házalással kereste kenyerét, fia születésekor már a Hitelbank egyik ügyvezető igazgatója, a Budapesti Giro- és Pénztáregylet igazgatósági tagja, valamint az Angol–Osztrák Bank vezérigazgatója, az egyik legbefolyásosabb bankár volt Budapesten. A Deák téri evangélikus gimnáziumba került, ott érettségizett. Első cikkeit gimnazistakorában adta közre a Magyar Szalon és a Jövendő című folyóiratokban. 1902-től a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának hallgatója. Doktori szigorlatot Kolozsvárott, Somló Bódognál tett 1906-ban. 1904 januárjában többekkel együtt megalapította a Thália Társaság nevű kísérleti színházat. 1906–1907-ben Berlinben Georg Simmel előadásait hallgatta. A Berlinben írt A dráma formája című disszertációjával újabb, ezúttal bölcsészdoktorátust szerzett 1909-ben. Egyike volt Ady Endre legkorábbi méltatóinak, s hamar felfigyelt Móricz Zsigmond társadalomkritikai tevékenységére is. A Nyugaton kívül főképp a Huszadik Században publikált. 1911-ben Fülep Lajossal együtt megindította a Szellem című folyóiratot, amely azonban két szám után megszűnt. Az 1911 szeptemberétől 1912 májusáig tartó válságos hónapokat Firenzében töltötte, majd Ernst Bloch rábeszélésére Heidelbergbe költözött. Állandó és termékeny szellemi kapcsolatba került Max Weberrel és körével, és itt kezdte el esztétikai nézeteinek rendszerbe foglalását. A tervbe vett egész mű nem készült el, a „heidelbergi művészetfilozófia és esztétika” töredékben maradt. Érdeklődését történetfilozófiai és etikai problémák kötötték le. 1914-ben nem értett egyet német filozófus barátainak háborús lelkesedésével, különvéleményét A német értelmiség és a háború című cikkében foglalta össze. 1917-től egyre gyakrabban utazott haza, ilyenkor hetenként ismétlődő vitadélutánokon találkozott barátaival. A Vasárnapi Kör elsősorban történet- és vallásfilozófiai kérdésekkel foglalkozott. A kör tagjai 1917 őszén megindították a Szellemtudományok Szabadiskoláját, amelynek keretében etikai problémákról tartott előadást. A fennálló rend etikai elutasítása mindinkább a marxizmus felé fordította érdeklődését. A kortárs marxisták közül főleg Rosa Luxemburg műveivel ismerkedett meg. A Kommunisták Magyarországi Pártjába – a pártvezetők nem kis csodálkozására – baráti körével, a „heidelbergi filozófusokkal” együtt 1918 decemberében lépett be. Az 1919. februári letartóztatások után a KMP újjászervezett központi bizottságának tagja, március 1-jétől a Vörös Újság című pártlap egyik szerkesztője. 1919. március 21-étől közoktatási népbiztos-helyettes, április 3-tól június 29-ig a négy közoktatási népbiztos egyike, majd augusztus 1-jéig ismét népbiztos-helyettes. Irányította a Tudományos Elméleti Társaság létrehozását, a műkincsek állami kezelésbe vételét, a színházak államosítását. 1919 májusában–júniusában részt vett a Vörös Hadsereg egyik hadosztályának politikai munkájában, élelmezésének biztosításában s végül a fegyveres harcokban. A forradalom sikere érdekében a terror alkalmazásától sem riadt vissza. A kommün bukása után az illegális KMP megszervezésének önként vállalt feladatával itthon maradt. Korvin Ottó elfogatása után, a letartóztatás közvetlenül fenyegető veszélye elől sikerült Bécsbe menekülnie. 1920–1921-ben a párt Bécsben működő ideiglenes központi bizottságának tagja. Számos cikket írt a kommunista mozgalom elméleti kérdéseiről, írásai a Kommunista Internacionálé Kommunismus című lapjában jelentek meg. A párt magyarországi újjászervezésének, hazai stratégiájának kérdésében Landler Jenő pártépítő frakciójához csatlakozott, úgy vélték, a pártot

csak az otthoni, legális munkásmozgalom – a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek – megmaradt kereteit felhasználva lehet létrehozni. 1921-ben a frakció képviselőjében Landlerrel és Hirossik Jánossal együtt részt vett a Komintern III. moszkvai kongresszusán. A pártépítés módszereit illetően a végrehajtó bizottság a Landler-frakció álláspontját fogadta el, 1921 októberében a frakcióharcok következtében Landlerrel együtt kiléptek a KMP Központi Bizottságából. 1923-ban kötetbe gyűjtötte és kiadta 1918–1922 között írt politikai és filozófiai tanulmányait. 1924 februárjában nagyobb tanulmányt írt Leninről, amelyben a januárban meghalt orosz forradalmár gondolatainak összefüggését elemezve saját korábbi műveinek „messianisztikus marxizmusát”, a hegeli idealizmus hatását is felülvizsgálta. A következő években főképpen a marxizmus és a munkásmozgalom ideológiájának történetével foglalkozott. Számos cikket közölt a KMP bécsi folyóiratában, az Új Márciusban, valamint különböző álneveken, a Budapesten megjelenő 100%-ban. Miután 1924 júniusában a Komintern V. kongresszusán a szociáldemokráciát a fasizmus egyik szárnyának bélyegezték, így őt is jobboldalinak, revizionistának minősítették. Az 1925. augusztusi bécsi pártkongresszuson nem is került a KB tagjai közé, 1926 júniusában, Berlinben kooptálták a központi bizottságba. 1928 áprilisában a bécsi rendőrség rövid időre lefogta.

1928-ban a KMP Központi Bizottsága megbízta, hogy állítsa össze a párt küszöbönálló II. kongresszusának programnyilatkozatát. Az akkori mozgalmi nevével jelzett ún. Blum-tézisekben kifejtette, hogy a párt közvetlen stratégiai célja Magyarországon nem a proletárdiktatúra, hanem a munkásság és a parasztság demokratikus diktatúrája. A tézisek alapvető mondanivalója egybeesett a Komintern VI. kongresszusának Magyarországról adott értékelésével, amikor a tervezet a KB elé került, rendkívül élesen elvetették. Kényszerűen és cinikus módon visszavonta tervezetét, majd a KB-tagok kívánságára nyilvánosan is önkritikát gyakorolt. 1929-ben, mint az illegális központi bizottság titkárságának a vezetője három hónapon át Budapesten tartózkodott. Miután visszatért Bécsbe, az osztrák kormány megtagadta tartózkodási engedélyének meghosszabbítását. 1930-ban a KMP II. aprelevkai kongresszusán kihagyták a központi bizottságból. Ösztöndíjat kapott Moszkvába, ezért családjával együtt a Szovjetunióba költözött, a moszkvai Marx–Engels–Lenin Intézet munkatársa lett. 1931 nyarán Berlinbe utazott, hogy a Német Proletárforradalmár Írók Szövetségében a proletár avantgárddal szemben a realizmus irányvonalát képviselje. 1933-ban visszatért Moszkvába, újra esztétikával kezdett foglalkozni. Írásai a következő években jórészt az 1933-tól megjelenő Lityeraturnij Kritjick című folyóiratban jelentek meg. Marx és Engels esztétikai megjegyzéseinek gyűjtését és rendszerezését végezte, majd a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Filozófiai Intézetének munkatársaként 1935-től 1939-ig a Der junge Hegel című monográfiáján dolgozott, amelyre 1942-ben megkapta a filozófiai tudományok doktora fokozatot.

Politikai pályájának újabb fordulata a Komintern VII. kongresszusával (1935. július) érkezett el. Mindaz, amit a Blum-tézisekben felvetett, határozott pártpolitikává vált. 1938-ban a népfrontprogram jegyében megindult Moszkvában az Új Hang című folyóirat, amelynek egyik vezető publicistája. Ettől kezdve újból fokozott figyelemmel követte a magyarországi

eseményeket, állást foglalt az urbánusok és a népiek vitájában, tanulmányokat közölt Adyról, Babits Mihályról, Illyés Gyuláról. Miután Németország megtámadta a Szovjetuniót, az NKVD 1941. június 29-én letartóztatta, de 1941. augusztus 26-án hazatérhetett. Mint emigránst 1941 végén családjával együtt Moszkvából Taskentbe telepítették ki. Csak 1943-ban térhettek vissza Moszkvába. A háború végének közeledtével el kellett döntenie, hol folytatja pályáját, hiszen tudományos munkásságának szinte egésze, filozófiai gondolkodásának gyökerei erős szálakkal kötődtek a német nyelvterülethez. Mint a Magyar Kommunista Párt tagja, 1945. augusztus 1-jén tért vissza Magyarországra. Az 1945. április 2-án Budapesten megtartott választói nagygyűlés távollétében delegálta képviselőnek az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. 1945-ben és 1947-ben nem került be a törvényhozásba, majd 1949. május 15-én a Magyar Függetlenségi Népfront országos listáján pótképviselővé választották, 1951. december 14-én bejutott az országgyűlésbe. 1953. május 17-én a budapesti listán ismét képviselő lett, a ciklust nem töltötte ki, mert 1957. május 9-én megfosztották mandátumától. 1945 novemberében egyetemi tanári kinevezést kapott a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára. Az esztétika és a kultúrfilozófia tanára lett, előadásai, szemináriumai csakhamar a kar leginkább látogatott órái lettek. 1946 januárjától egyik szerkesztője a Fórum című folyóiratnak, majd a Társadalmi Szemle szerkesztőbizottsági tagja. 1948-tól a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, és az igazgatóságba is beválasztották (1948–1949). Neve szerepelt 1948-ban az első Kossuth-díjasok között. Részt vett az Akadémia 1949. évi átszervezésében. Rövidesen rendes tag és az elnökség tagja, e funkcióját egészen 1958. évi visszavonulásáig megtartotta. Egyike volt a nemzetközi békemozgalom szorgalmazóinak, az 1949-ben megalakult Békevilágtanács magyar képviselője. Wroclawban részt vett az első nemzetközi kongresszuson, és a későbbiekben is folytatta ez irányú tevékenységét. Az újabb törést karrierjében az 1949 nyarán kirobbant ún. Lukács-vita jelentette, amelynek középpontjában Lukács demokrácia-felfogása állt. A Rajk-per és az „irodalmi vita” közötti tartalmi összefüggés az időbeli egybeesés miatt is nyilvánvaló. Népfrontos felfogása és szellemi magatartása egyáltalán nem felelt meg a proletárdiktatúra szükségességét hirdető, osztályharcos hivatalos álláspont képviselőinek. A pártsajtóban Rudas László támadta meg, Révai pedig vitázó cikkében utalt a Blum-tézisek és szerzőjük húsz évvel ezelőtti sorsára, a Szovjetunióban kapott bírálatokra is. Ismét nyilvános önkritikára kényszerítették, de ez formális gesztus volt részéről, jelzi ezt az is, hogy a kifejezetten politikai természetű feladatoktól önként visszavonult. A politikai-ideológiai életből való kiszorítása után nagyszabású filozófiai és esztétikai tanulmányokat írt.

1953 elején, a Sztálin halála utáni időszakban javulni kezdett körülötte a hangulat. Nem hitt Nagy Imrében, mert úgy vélte, hogy saját program nélkül nem tudja majd a Rákosiék okozta válságot felszámolni. 1954-ben befejezte Az ész trónfosztása című nagy munkáját, amelyért újabb Kossuth-díjat kapott. A Petőfi Kör filozófiavitáján személye, az őt ért méltatlan támadások, igazságtalanságok szükségképpen előtérbe kerültek. Politikai gondolkodásából és tekintélyéből természetes módon következett, hogy 1956. október 24-én bekerült az MDP Központi Vezetőségébe. Október 26-án Nagy Imre kormányában a népművelési tárca vezetésével bízták meg. Október 30-ától az új kommunista párt, az MSZMP ideiglenes szervezőbizottságának tagja. A Varsói Szerződésből való kilépés és a semlegesség kimondása ellen szavazott. A szovjet katonai invázió elől 1956. november 4-én Nagy Imrével együtt a jugoszláv követségre

menekült. November 18-án Vas Zoltánnal – a többieket megelőzve – elhagyták a követség épületét, de őket is letartóztatták és 23-án – a Nagy-csoporttal együtt – Romániába száműzték. 1957. április 11-én feleségével együtt hazatérhettek romániai deportálásukból. Szinte azonnal, május 15-én levelet írt a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetőinek, tudatva velük, hogy továbbra is a párt tagjának tekinti magát. Levelére sohasem kapott hivatalos választ, lexikonból tudta meg, hogy kizárták a pártból. A körülötte zajló vitákban, sem a magyar politikai közéletben nem vett részt, tudományos kutatásait folytatta. 1958-ban nyugdíjazása mellett döntöttek. Nyugati lapoknak rendszeresen nyilatkozott politikai kérdésekről, ezekben az interjúkban közeledés tükröződött az MSZMP álláspontjához. A kölcsönös közeledés következtében visszatérhetett a magyar szellemi életbe, 1967-ben visszavették a pártba. 1969-ben kezdődött el műveinek gyűjteményes magyar nyelvű kiadása. Fiatal filozófusokból, társadalomtudósokból tanítványi kör alakult ki körülötte; később számos tanítványa a rendszer kritikusa, sőt tagadója lett. Filozófiai, esztétikai munkásságáért több ország tudományos akadémiaja fogadta dísztagjává.